

İLAHIYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ 16:1 (2011), SS.157-175.

ŞAİR EBU'L- ALÂ EL-MA'ARRİ, HAYATI, ESERLERİ VE EDEBİ ANLAYIŞI

Poet Ebu'l-Alâ el-Ma'arri's Life, Works and Literary Understanding

Dr. Mustafa KIRKIZ
Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
e-posta: mustafakirkiz@firat.edu.tr

Özet: Arap edebiyatında önemli bir yere sahip olan şâir Ebu'l-Ala Ma'arrî, çocukluğunda çiçek hastalığına yakalanarak gözlerini kaybetmiş ve hayatı zorluklar içerisinde geçmiştir. Küçüklüğünden itibaren Arap Dili ve Edebiyatı ilimlerini öğrenmeye başlayan şair, nesir ve şiir alanında birçok eser vermiştir. Özellikle felsefenin şiir ve nesirde yaygınlaşmasında büyük rol oynamıştır. Bu çalışmamızda Ebu'l-Alâ el-Ma'arri'nin doğup büyüdüğü coğrafyayı, bilimsel ve edebî kişiliğini, hocalarını, öğrencilerini ve eserlerini ele aldık. Ayrıca hayatındaki zorluklara ve bunların sosyal hayatını nasıl etkilediğine değindik.

Anahtar Kelimeler: Ebu'l-Ala Maarri, Arap Dili, Şiir, Nesir, *Rehinü'l-Mahbeseyn*

Abstract: Poet Ebu'l – Ala Maarri who has an important personality in Arabic literature had the small pox in his infancy and had a very difficult life. The poet who began learn Arabic language and literature wrote many works in the field of prose and poetry. He especially contributed the poem' s and prose' s being used in philosophy. In this study, we handled the students, teachers and literary personality of Ebu'l Ala el-Maarri and the geography he was brought up. We also tackled the difficulties in his life and how they affected his social life.

Key words: Ebu'l-Alâ el-Ma'arri, Arabic, Poetry, Prose, *Rehinü'l-Mahbeseyn*/the two terms in prison

Giriş

Ebu'l-Alâ, m. 973 yılında Halep ile Humus yolu üzerinde bulunan ve Haleb'e 84 km, Humus'a ise 60 km uzaklıkta olan 'Ma'arretü'n-Nu'mân'¹ adındaki kasabada doğmuştur. Baba tarafından Tenûh, anne tarafından da Benî Sebîke kabilesindedir². Asıl adı, Ahmed b. Abdullah b. Süleyman iken, Ebu'l-Alâ el-Ma'arri künyesi ve "Rehînu'l-Mahbeseyn" lakabıyla ün yapmıştır. Uzun bir ömür yaşadktan sonra m.1057 yine doğduğu yer olan 'Ma'arratu'n-Nu'mân'da vefat etmiş ve bu şehre defnedilmiştir³.

Ebu'l-Alâ'nın yaşadığı dönemde bazı siyasi çalkantıların yaşandığı anlaşılmaktadır. Onun yaşadığı dönemde hilafetin merkezi Bağdat'ta bulunup, Abbasî idaresine nisbet edilse de, Büveyhî ailesinin hâkim olduğu döneme rastlamaktadır. Zira bu dönemde İslam coğrafyasının hızla genişlediği görülmektedir⁴.

Ebu'l-Alâ, gençliğini eski Şam bölgesinde ilim elde etmek için âlimleri aramak ve onlardan faydalanmak isteğiyle geçirmiştir. Babası genç yaşta vefat ettiğinden dolayı annesine daha fazla bağlanan Ebu'l-Alâ, ona iyi bir hayat yaşatmak için büyük bir çaba içerisine girmiştir. Dolayısıyla dayısı Ebu'l-Kasım'ın yardımıyla zenginlerin birçoğunun yaşadığı o dönemin başkenti olan Bağdat'a gitmiştir. Ebu'l-Alâ ilk etapta bu şehre gelerek rahat bir hayat geçirmek istemişse de, mizacının buradakilerle uyuşmamasından dolayı hayal kırıklığına uğramış ve annesinin ölümünü de haber aldığı için acil bir şekilde Bağdat'ı terk ederek memleketine geri dönmüştür⁵.

Ebu'l-Alâ el-Ma'arri'nin, hayatı boyunca olaylara hep kötümser bir halet-i ruhiye ile baktığı anlaşılmaktadır. Birçok Arap şairin aksine, hep fakirlerin yanında yer almış, sosyal hayatında bekâr olarak münzevi bir hayat yaşamış, toplumun içerisine pek girmemiştir. Şiirlerinden maddi bir çıkar beklemeyen şair, Abbasî döneminde yaşamış ünlü bir edebiyatçı idi.

Ebu'l-Alâ, şair ve ediplerle yakın ilişki içerisindeydi. Onun ikili ilişkilere değin kendine özgü bazı ölçütleri vardı. Dolayısıyla beğendiği bir

¹ 'Ma'arratu'n-Nu'mân' ismi sahâbeden biri olarak bilinen Numan b. Beşir el-Ensari'ye nisbet edilmektedir. Zira o bir dönem burada idarecilik yapmıştı. İbn Hallikân, Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekîr, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân* (thk., İhsân Abbâs), Dâru Sadır, Beyrût, 1990, I, 116.

² Hamevî, Yâkût er-Rûmî, *Mu'cemu'l-Udebâ' İrşâdû'l-Eribi İlä Ma'rifeti'l-Edib*, (thk., İhsân Abbâs) Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrût, 1993, I. 295-296; Ateş, Ahmed, "Ebu'l-Alâ Ma'arri". *İA*, Eskişehir-1997, IV, 67.

³ İbn Kesîr, İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'l-Nihâye*, Mektebü'l-Me'arif, Beyrût, trs., XII, 73; Broklemann, Carl, *Târihu'l-Edebi'l-'Arabî*, (çv., Abdultevvâb Ramazan) Dâru'l-Me'arif, Kâhire, trs., V, 36; Ebu'l-Alâ el-Ma'arri, Ahmed b. Abdullah b. Süleymân, *Risâletü'l-Ğufrân*, (tkd., şrh., Müffid Kumeyhe), Dâru Mektebeti'l-Hilâl, Beyrût, 1988, s.6; Sâmi Şemsuddîn, *Kâmûs'l-Alâm*, Kaşgar Neşriyat, Ankara 1996, VI, 4325-4326; Ateş, Ahmed, *a.g.md*, IV, 67; el-İskenderî, Ahmed ve Arkadaşları, *el-Mufassal fi-Târihi'l-Edebi'l-'Arabî*, Dâru İhyâi'l-Ulûm, Beyrût, 1994, 300.

⁴ Zeydân, Corcî, *Târih-u Adâbi'l-Luğati'l-'Arabiye*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1996, II, 246.

⁵ el-Fâhürî, Hannâ, *el-Cami'ü fi-Târihi'l-Edebi'l-'Arabî*, Dâru'l-Cil, Beyrût, trs., I, 844.

edip veya şair hakkında yapılan eleştirilere hiç taviz vermezdi. Diğer bir tabirle dostuna dost diyebilen ve sonuna kadar onu savunan bir kişiliğe sahip idi. Bu bağlamda onun çok sevdiği şairlerden birisi de şair Mütennebi idi. Rivayetlere göre o, bir gün Alevî Şerif Murtedî'nin cemaatinde bulunurken, Mütennebi'den bahsedilerek hakkında bazı eleştirilerde bulunulmuştur. Ebu'l-Alâ ise onu savunmak için bu kişilere karşı gelmiş, ancak ayağından tutularak dışarıya atılmıştır⁶. Bu da onun dostluk konusunda ne kadar sadakate sahip olduğunu göstermektedir.

A. Ebu'l-Alâ'nın Hayatı ve Öğrenimi

(a) 1- Hayatı

Ebu'l-Alâ yaklaşık dört yaşında iken geçirdiği çiçek hastalığı sonucu önce sol, sonra da sağ gözünü kaybetmiştir. Bu olay onun gelecek hayatında önemli bir rol oynamıştır. O, ilim, edebiyat, hüküm ve riyaset sahibi bir aileden gelmesine rağmen, gözleri âmâ, boyu kısa, fiziki yapısı da zayıf ve çirkin olması⁷ nedeniyle devamlı aşağılık kompleksi içinde kaldığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında şairin dedesi kadılık görevi yapacak kadar âlim, babası ve amcaları ise idareciliklerinin yanında ilim sahibi olup, edebiyatla iştigal edecek derecede bir bilgi birikimine sahip idiler⁸. Dolayısıyla Ebu'l-Alâ'nın bilgin ve kültürlü bir aileden geldiği belli olmaktadır.

O, uzun bir müddet Şam bölgesinde ilim ve edebiyat tahsili yaptıktan sonra, Ma'arra'ya geri dönmüş ve daha sonra miladi 1007 yılında otuz beş yaşında iken Bağdat'a giderek zamanın tanınmış âlimleriyle görüşmüştür. Hayatında çok büyük izler bırakan felsefi eserleri ile burada tanışmıştır⁹. Ancak onun, buradaki ilmi çalışmasını acil bir şekilde kesmesine neden olan hadise annesinin ölümü olmuştur. Bundan dolayı memleketine geri dönmüştür. Annesinin ölümü ona büyük bir etki yapmış ve onun ikinci dönem olarak bilinen inziva hayatı böylece başlamıştır. Dolayısıyla hayatının bundan sonraki kısmını insanlardan uzak bir şekilde sürdürmüştür¹⁰.

Ebu'l-Alâ, Bağdat'ta olduğu sırada; her tarafa ilim, kültür ve medeniyet sesleri uzaktan yansiyordu. Orada bulunan kütüphanelerin tamamını gezerek daha önce ulaşamadığı eserleri araştırıyordu. Değişik ilim

⁶ el-Fâhûrî, *a.g.e.*, I, 844.

⁷ İbn Kesîr, *a.g.e.*, XII, 73; İbn Hallikân, *a.g.e.*, I,113; el-İskenderî, Ahmed ve Arkadaşları, *a.g.e.*, 300.

⁸ İbn Kesîr, *a.g.e.*, XII, 72; Ateş, Ahmed, *a.g.md.*, 4, 67; el-İskenderî, Ahmed ve Arkadaşları, *a.g.e.*, 300.

⁹ el-Fâhûrî, *el-Câmi'u fi-Târihi'l-Edeb.*, I, 843. el-İskenderî, Ahmed ve Arkadaşları, *a.g.e.*, 301.

¹⁰ el-Fâhûrî, *a.g.e.*, I, 843; el-İskenderî, Ahmed ve Arkadaşları, *a.g.e.*, s.301.

ve edebiyat meclislerine katılarak buralarda varlığını hissettirmeye çalışıyordu. Daha önce elde ettiği birikimiyle buradaki birikimini bir araya getirdiğinde, bu durum Bağdat'taki birçok âlimin onu kıskanmaya sevk etmiştir¹¹.

Dört yaşlarında gözlerini kaybeden Ebu'l-Alâ, on dört yaşlarına geldiğinde ise babası vefat etmiştir. Bu haller hayatının sıkıntılarla geçmesine sebep olmuştur. Otuz beş yaşlarına kadar bir nebze de olsa ilmin verdiği mutlulukla yaşamış olsa da, annesinin ölümünden sonra ise tamamen içine kapanmıştır. Onun bu dönemi, daha sonra iki bakımdan mahpus anlamına gelen "Rehînu'l-Mahbeseyn" lakabıyla tarihe geçmiştir. O, münzevi bir hayat yaşamakla beraber, talebelerinin onu sıklıkla ziyaret etmelerinden dolayı onun tam olarak yalnız bir hayat yaşadığı söylenemez¹². Münferit ve münzevi bir hayat yaşadığının göstergelerinden biri de evlenmemesi ve dolayısıyla çocuk sahibi olmamasıdır. Bu konuda mezar taşına şöyle bir beytin yazılmasını vasiyet ettiği rivayet edilmektedir:

هذا جناه أبي عل وما جنيت على أحد¹³

"Bu (hayat), babamın benim hakkımda işlediği bir cinayettir. Ben bu konuda hiç kimse için cinayet işlemedim."

Bu şiiirden anlaşılan; babasının annesiyle evlenip, onun doğmasına sebebiyet vermesi, ona göre babasının işlediği bir suçtur. Onun evlenmeyip çocuk sahibi olmaması, böyle bir suçu işlemekten korunduğuna işaret etmektedir. Bu iddia onun ne kadar karamsar olduğunu da açıkça göstermektedir. Ayrıca onun bu şiiirinde suçu babasına isnat edip, annesinden bahsetmemesi, soyun tamamen babaya ait olduğunu düşünmesinden ileri gelmektedir.

Ebu'l-Alâ'nın senelik parası yaklaşık otuz dinar olup, bunun yarısını da hizmetini yapana kişiye veriyordu¹⁴. İşte o, hayatını bu cüzi bir para ile sürdürmeye çalışıyordu. Hayvan ürünleri et, süt ve yumurta yemezken, genelde yemeği bakla türlerinden oluşuyordu¹⁵. Özellikle mercimekle hayatını idame ettirmekteydi. Tatlı olarak da pekmez ve inciri tercih ediyordu. Eserlerinde, bilhassa tasarruf düşüncesiyle, daha çok mercimek, incir, arpa ekmeği gibi nebati şeyler yediğini belirtmektedir. O, çok çekingen olduğundan insanların yanında yemek yemezdi. Bu konuda ondan "Körün

¹¹ el-Fâhûrî, *a.g.e.*, I, 844.

¹² Ebu'l-Alâ, *Risâletu'l-Gufrân*, s. 7.

¹³ İbn Hallikân, *a.g.e.*, I, 115; el-Fâhûrî, *a.g.e.*, I, 856; el-İskenderî, Ahmed ve Arkadaşları, *a.g.e.*, s.301.

¹⁴ Zehebî, Şemsuddîn, Muhammed b. Ahmed, *Siyer-u A'lâmi'n-Nübelâ*, (thk., Şu'ayb Arnâvûtî ve Arkadaşları), Muessesetü'r-Risâle, Beyrût, trs., XX, 35.

¹⁵ Ebu'l-Fidâ, İmaduddîn İsmâil, *el-Muhtasar fi-Ahbârî'l-Beşer*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, trs., II, 176.

yemek yemesi avrettir” şeklinde bir söz aktarılmaktadır¹⁶. Onun hayvanlara karşı olan hassasiyetinden olsa gerek, Hintlilerin mezhebine müntesip olduğu iddia edilmiştir. Bazılarına göre o, bir rahibin yanına gitmiş ve daha sonra İslam diniyle ilgili bazı konularda şüpheye düşmüştür¹⁷.

Tarih kitaplarında onun şimdiki tabirle tam bir vejetaryen olduğu da açık bir şekilde dile getirilmektedir¹⁸. Ancak onun neden et yemediği sorularını cevaplamaktan ısrarla kaçındığı da bilinmektedir. Bazı âlimler tarafından yukarıda da belirtildiği üzere onun et yememesi ve yemek için hayvanların kesilmesine karşı çıkmasından ötürü, Hint kültürünün etkisinde kaldığı iddia edilmiştir¹⁹. Nitekim 1057 yılında yakalandığı ve üç gün süren bir hastalıktan sonra yaklaşık 84 yaşında iken Abbasi Halifesi el-Kâim bi-Emrillâh döneminde vefat etmiştir. Onun defnini müteakip mezarı başında seksen kadar şairin mersiye okuduğu da rivayet edilmektedir²⁰.

Tarihçiler, Ebu'l-Alâ'nın hayatını gençlik ve uzlet dönemi olmak üzere aşağıdaki şekilde kısma ayırırlar:

a- Ebu'l-Alâ'nın Küçüklüğünden, Gençliğine Kadar Olan Hayatı

Bu dönemde ilim tahsili ve edebiyatta şahsiyet sahibi olma yolunda İslam coğrafyasının değişik ülkelerine giderek hırslı bir şekilde çalışmıştır. Özellikle ilmin ve medeniyetin geliştiği bölgelere gitmiş ve buralardaki kütüphanelerde günlerce araştırma yapıp, beğendiği kitapları hafızasına almaya çalışmıştır. Aynı dönemde hayat mücadelesinin yanında, siyasi olaylara da şahit olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde gördüğü fitne, komplo ve desiselerden azami derecede ürkmüş ve bu hadislerden ibret alarak kişiliğini geliştirmiştir²¹.

b- İkinci Dönem Hayatı

Bu dönemdeki hayatı, annesinin ölümünden sonra eve kapanmasıyla başlamıştır. O, bu dönemde kendi nefsi için yeni ve katı bir yol haritası çizmiş, hiç taviz vermeden uygulamaya çalışmıştır. Zira o, bu dönemde sadece bazı bitkisel yiyecekler yemiş ve sert yapıya sahip elbiseler giymiştir. Ancak ilim toplumunda olan bitenleri dinler ve onlara cevap vermeye

¹⁶ İbn Kesîr, *a.g.e.*, XII, 73.

¹⁷ İbn Kesîr, *a.g.e.*, XII, 73.

¹⁸ İbn Kesîr, *a.g.e.*, XV, 73-74.

¹⁹ Ateş, Ahmed, *a.g.md*, IV, 67.

²⁰ İbn Kesîr, *a.g.e.*, XV, 73; Suyûtî, Abdurrahman Celâluddin, *Târihu'l-Hulefâ*, (thk., Muhammed Muhyüddîn Abdülhamîd), Matba'atü's-Sa'ade, Mısır, 1952, s.113.

²¹ Ateş, Ahmed, *a.g.md*, IV, 67.

çalışırdı. Bunu da onun hizmetine kendini vakfeden öğrencilerin aracılığıyla yaptığı rivayet edilmektedir²².

(b) 2-Tahsili ve İlmî Seviyesi

Ma'arrî ilk tahsilini babasından gördükten sonra çevredeki âlimlerin ilim halkalarına da katılıp öğrenimine devam etmiştir²³. Daha sonra âmâ olmasına rağmen, Arap yarım adasının değişik bölgelerine giderek oralarda bulunan âlim ve ediplerden faydalanmak istemiştir. Böylece çok genç bir yaşta hayret verici bir ilim, kültür ve edebiyat bilgisine sahip olmuştur. O böylece her kes nezdinde saygı uyandıran bir konuma gelmiştir. Tabiri caizse o, edebi sahada kendi dönemini çok etkileyen bir ışık gibiydi²⁴.

On dört yaşındayken ilk hocası olan babasının vefatı üzerine Halep'e giderek dil ve edebiyat eğitimini ünlü nahiv âlimi İbn Hâlevéyh'in talebesi olan Muhammed b. Abdullah b. Sa'd'dan öğrenmiş, Hadis ilmini ise kendi kabilesinden olan Yahya b. Mus'ir et-Tenûhî'den almıştır²⁵. İlmî ve edebî sahadaki birikimi göz önünde bulundurulduğunda, kaynağı belli olmasa bile birçok ilim dalında ders aldığı tahmin edilebilir. Halep'ten Antakya'ya giderek oradaki büyük bir kütüphaneden faydalanmış ve oradan da Şam'a gitmek üzere Bizanslıların hâkimiyetinde olan Lâzkiye'ye geçmiştir. Burada bazı Yahudi ve Hıristiyan din adamlarıyla görüşerek münazara yapmıştır. Neticede herkesin kendi dinini hak olarak gördüğünü anlamış, bundan dolayı da bu konuda daha fazla ısrarcı olmamıştır. Bu dönemde Ebu'l-Alâ, memleketi olan Ma'arra'ya döndüğünde daha yirmi yaşlarında bir genç idi²⁶.

Muhammed b. Murâd onunla ilgili şöyle söylemektedir: “Doğuda ve batıda sadece iki tane dilci vardır ve ikisi de amadır. Onların bir üçüncüsü bulunamamaktadır. Doğudaki Ebu'l-Alâ el-Ma'arri, batıdaki ise İbn Seyyîdih el-Endülûsi'dir²⁷”.

(c) 3-Hafıza ve Zekâ Düzeyi

Edebiyat tarihçileri, Ebu'l-Alâ'ya olağanüstü bazı sıfatlar yakıştırmışlardır. Onlar, onu bu konuda kendi döneminin ender insanlarından biri olarak görmekteydiler. Çok zeki, hafızası yerinde ve derin bir akla sahip olduğu, onu görenlerin çoğunluğu tarafından kabul

²² Ebu'l-Alâ, *Risâletü'l-Ğufrân*, 8.

²³ Ebu'l-Alâ, *Risâletü'l-Gufrân*, s.6; Ateş, Ahmed, *a.g.md*, IV, 67.

²⁴ Ebu'l-Alâ el-Ma'arri, Ahmed b. Abdullah b. Süleymân, *Dîvânü Lüzûm-i mâ-Yelzem*, (şrh., thr., Kemal Yazıcı), Dâru'l-Ciyl, Beyrût, 2001, 1, 7; Ateş, Ahmed, *a.g.md*, IV, 67.

²⁵ Ateş, Ahmed, *a.g.md*, IV, 67.

²⁶ Ateş, Ahmed, *a.g.md*, IV, 68.

²⁷ el-Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Yakûb, *el-Bulğa fi-Terâcim-i Eimmeti'n-Nahvi ve'l-Luğa*, (thk., Muhammed el-Misrî), Cemiyetü İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, Kuveyt, 1407, s.6.

edilmekteydi²⁸. Zekâsının keskinliği ve hafızasının fazlalığı hakkında birçok rivayet geçmektedir.

Hafızasının çok güçlü olduğuna delalet eden şöyle bir olay aktarılmaktadır: Ebu'l-Alâ, bir gün Murtedî'nin yanına vardığında onun yanında bir kişi oturuyordu. O, Murtedî'ye: "Bu gelen köpek kimdir" diye sorar. Ebu'l-Alâ ise ona: "köpeğin yetmiş ismini bilmeyen köpektir" diye cevap verir²⁹.

Ebu İshak eş-Şirâzî'nin öğrencisi olan Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed bu konuda şöyle bir rivayette bulunmaktadır:

"Ebu İshâk'ın Bağdat Büyük Camisi'nde bir makamı vardı. Her camiye geldiğinde insanlar saygıyla kalkar ve o gidip yerine otururdu. Bir gün yine geldiğinde, Ebu'l-Alâ el-Ma'arrî'nin kendi makamına oturduğunu gördü. Bunun üzerine "benim makamıma oturan bu merkep de kimdir" diye haykırdı. Ebu'l-Alâ da "merkebin yüz tane ismini bilmeyen merkeptir" şeklinde cevap verdi. Ebu İshak, ona "yoksa sen Ebu'l-Alâ mısın?" diye sorunca "o evet dedi". Ebu İshak "otur! O makama sen benden daha layıksın" diye ona iltifatta bulundu³⁰.

Yaşadığı başka bir olay da şöyle geçmektedir:

Bir gün arkadaşlarıyla birlikte seyahat ederken belli bir yere vardıklarında başını eğerek geçmek ister. Bu sırada arkadaşlarından birisi niye başını eğerek geçiyorsun diye sorunca, orada bir ağacın varlığından bahseder. Arkadaşı orada herhangi bir ağacın bulunmadığını söylese de, Ebu'l-Alâ kendi sözünde ısrar eder. Bunun üzerine onun söylediği yeri kazdıklarında bir ağacın kökünü bulurlar³¹.

Hafızasının olağanüstü olduğuna dair diğer bir rivayette şöyle geçmektedir: Ondan habersiz yattığı döşeğinin altına bir dirhem para konuldu. Döşeğin üzerine uzanınca: "Ya yer biraz yükselmiş veya gökyüzü biraz alçalmıştır"³² şeklinde bir cümle ifade eder. Yukarıda da açıklandığı gibi onunla ilgili rivayet edilen bu ilginç olaylar mübalağa bile olsa, yine de o kendi döneminde yaşamış olan birçok ilim ehlinde farklı olduğu ortaya çıkmaktadır.

B. Eserleri, Hocaları ve Öğrencileri

Ebu'l-Alâ daha 11–12 yaşlarındayken insanların ilgi duyduğu şiirler yazmaya başlamıştır. O hayatının ilk safhasında bir kaç eser vermesine

²⁸ el-Fâhûrî, Hannâ, *a.g.e.*, I, 845.

²⁹ Suyûtî, Abdurrahman Celaluddin, *et-Teberrî min Me'erreti'l-Ma'arrî*, Dâru'l-Cîl, Beyrût, trs., s.1.

³⁰ el-Kuzâ'î Muhammed b. Abdillâh, *et-Tekmîle li-Kitâbi'l-Sıla*, (thk., Abdusselâm el-Herâs), Dâru'l-Fikr, 1995, III, 202.

³¹ İbn Kesîr, *a.g.e.*, XII, 73.

³² İbn Kesîr, *a.g.e.*, XII, 73.

rağmen, esas eserlerini ikinci dönem ilmi hayatı içerisinde vermiştir³³. Ebu'l-Alâ esas birikimini inziva döneminde insanların faydasına sunmak için büyük bir çaba harcamıştır. Eserlerinin birçoğunu bu dönemde ele almıştır. Onların yazımını ise birçok yerde kendisine teşekkür ettiği Şeyh Ebu'l-Hasan adındaki şahıs üstlenmiştir. Diğer taraftan onun yazdığı edebi eserler hem nesir hem de şiir olarak görülmektedir. Rivayetler, onun çok eser yazdığı yönündedir. Ancak bunların çoğu bir düşman istilasından sonra yok olduğu aktarılmaktadır³⁴.

Günümüzde şiir olarak telif ettiği üç eseri bulunmaktadır. Bunlardan biri, ilk dönemde yazmış olduğu “Saktü’z-Zend” ve “ed-Der’iyyat” adlı divanları, diğeri ise ikinci dönemde yazmış olduğu “Lüzûm mâ Yelzem”, adlı divanıdır. Onun, şiirlerinde konu olarak sosyal hayatta en çok muzdarip olduğu mevzuları işlediği anlaşılmaktadır. Zira yaklaşık onbir bin beyitten oluşan “Lüzûmu mâ Yelzem” adlı eserinde; bilgi, ahlak, madde, Allah, ruh, zaman, mekân, siyaset, sosyal hayata dair felsefî görüşler ve bazılarını karşı kısa da olsa verdiği cevaplar yer almaktadır. Ayrıca şiirlerinde cesur bir kişi, düşüncesinde özgür ve ahlakta hocalık izlenimi vermektedir. Bizce onun bu eseri, edebiyattan çok bir felsefe kitabını çağrıştırmaktadır.

Edebiyatta nesir olarak yazdığı en meşhur eserleri, Risaletü'l-Ğufrân ve Risâletü'l-Melâike'dir. Bu iki eserin, insanların dikkatini fazlaca çektiği görülmektedir. Ancak bu iki eserinden hangisini daha önce yazdığı tam olarak tesbit edilememiştir. Risâletü'l-Ğufrân'ı Vezir Ebu'l-Kâsım el-Mağribî'ye bir cevap niteliğindedir. Dolayısıyla o, sadece nesir olsun diye bir eser yazmamıştır. Nesir olarak yazmış olduğu eserleri daha çok özel veya genel güncel konulara hasretmiştir.

1- Eserleri ve Edebi Kişiliği

Bazı rivayetlere göre Ebu'l-Alâ, manzum ve nesir olmak üzere yetmiş dolayında eser bırakmıştır. Şimdi biz yukarıda isimlerini verdiğimiz üç divan, iki risale ve diğer eserlerinden bir kısmını kısaca tanıtmaya çalışacağız.

1- *Saktü'z-Zend*: Çoğunlukla gençliğinde yazmış olduğu şiirleri ihtiva etmektedir. Bu divanını kendisi düzenleyip, bir önsöz de yazmıştır. Şiirleri mübalağa, zorlama ve rivayet içermektedir.

2- *el-Lüzûmiyyât*: On bir bin beyitten oluşan divanıdır. Allah (c.c.), ahlak, madde, bilgi, ruh ve siyaset gibi konuları işlemektedir.

3- *ed-Der'ıyyât*: Ebu'l-Alâ bu divanında tema olarak savaş hazırlıklarından bahsederken, bazen de yaşlanmış bir kişinin, savaş zırhını terk ettiği ve böylece savaşı bıraktığını anlatmaktadır. Ayrıca o, bu divanında tefennün yaparak bazen kılıcıyla bazen de zırhıyla karşılıklı

³³ Ebu'l-Alâ, *Risâletü'l-Ğufrân*, s. 8.

³⁴ Ebu'l-Alâ, *Risâletü'l-Ğufrân*, s. 8.

konuşmaktadır. Ebu'l-Alâ bu konuda yenilik yapan bir şair olarak tarihe geçmiştir. Kendisi yaptığı bu yenilik hakkında şöyle söylemektedir:

وَأَيُّ وَإِنْ كُنْتُ الْآخِرَ زَمَانَهُ لَأَتَّ بِمَا لَمْ تَسْتَطِعْهُ الْإَوَائِلُ³⁵

“ Ben gerçi zaman olarak sonradan gelmiş olsam da, daha önce yaşayanların getiremediklerini getirmişimdir.”

Ed-Der'ıyyât'ta söylediği ünlü şiirlerinden iki beyti şöyledir:

عليك السابغات فإنيهن يدافعن الصوارم والأسنة
ومن شهد الوغي وعليه درع تلقاها بنفس مطمئنه³⁶

“Senin zırhlı elbiseler edinmen gerekiyor. Çünkü onlar kılıç ve oklara karşı savunuyorlar. Kim ki, savaşa üzerinde zırhıyla birlikte katılırsa, o kendini emniyete almış olur.”

4- *el-Fusûl ve'l-Gâyât fi- Temcîdillah ve'l-Mevâ'iz*: Kur'an-ı Kerim'e nazire olarak yazdığı iddia edilen eseridir. Taraftarlarınca, bu eserin tahrif edildiği ileri sürülmektedir.

5- *Mülkâ's-Sebîl fi'l-Va'z ve'z-Zühd*: Bu eserde gaflette bulunan insanların faniliğinden söz etmektedir.

6- *Zecrû'n-Nâbih*: Kendisini dinsizlikle itham edenlere karşı yazdığı eseridir.

7- *Risâletü'l-Ğufrân*: Bu risaleyi, Vezir Ebu'l-Kasım ile arasında geçen yazışmalarla oluşturmuştur. Sembolik hikâye tarzında yazılan bu eser, Arap edebiyatındaki kısa hikâye türünde tarihî örneklerden biri olarak kabul edilmektedir³⁷. Ayrıca Sezaî Karakoç'a göre Dante, İlahî Komedyesini yazarken Muhyiddîn b. Arabî ve Ma'arrî'den faydalanmıştır³⁸.

8- *Risâletü'l-Melâike*

9- *Risâletü'l-Hurûf*

10- *Risâletü'l-İğridiyye*

11- *Risâletü'l-Menîhe*

12- *Abasü'l-Veledi*: Buhteri'nin divanı üzerine yazdığı eleştirel bir şerhtir.

13- *Mu'ciz-u Ahmed*: Bu eser, Mütennebi'nin divanına ait bir şerhtir.

³⁵ Ebu Alâ, Ahmed b. Abdullah b. Süleymân, *Divân-ü Saktî'z-Zend*, el-Merceu'l-Akbar li't-Turâsî'l-İslâmî (DVD), Kasîde “Elâ fi- Sebîli'l-Mecdi”.

³⁶ Ebu'l-Alâ, Ahmed, *Divan-ü Saktî'z-Zend*, el-Merceu'l-Akbar li't-Turâsî'l-İslâmî(DVD), Kasîde “Yeminü'l-Mekârim ve Lisanuhâ”.

³⁷ Mahmûd, Teymuûr, *el-Kıssa fi'l-Edebi'l-'Arabî ve Buhûs Uhrâ*, Kâhire, 1971, s. 11-12.

³⁸ Karakoç, Sezaî, *Edebiyat Yazıları, III Eğik Ehramlar*, Diriliş Yayınları, İstanbul, 2000, s. 52.

14- *el-Eykü ve 'l-Ġusûn*: Edebiyatla ilgili olduğu rivayet edilmektedir.

15- *Tâcu 'l-Hurre*: Bu eseri kadınların ahlakı ile ilgili yazmış olduğu aktarılmaktadır.

16- *Risâletü 'l-Sâhili ve 'ş-Şâhic*

17- *Zikrâ 'l-Habîb*: Ebu Temmâm'ın garip olarak sayılan şiirleri hakkında yazıldığı rivayet edilmektedir.

Safedî, yaklaşık olarak Ebu'l-Alâ'ya 66 tane eseri nisbet etmektedir³⁹. Bu da onun bütün ömrünü ilim telifiyle geçirdiğine delalet eder.

Ebu'l-Alâ'nın kendi dönemindeki ünlü ediplerden biri olduğu eserlerinden anlaşılmaktadır. O, hem nesir hem de şiir dalında eserler vermiştir. Yazı hayatlarının ilk dönemlerinde nasıl ki herkes başkasından etkileniyorsa o da şair Mütennebi'den etkilenmiş ve şiirlerinde onun üslubunu takip etmiştir⁴⁰. Belli bir olgunluğa ulaştıktan sonra ise kendine has bir edebi üslup oluşturmuştur. Bu dönemden itibaren şiirde ileri bir düzeye geldiği gibi nesirde de öne geçmiştir. Yazdığı nesirlerde kısca hikâye türlerini seçmiş ve bu metotla birçok hikâye ele almıştır. Söz konusu hikâyelerinde toplumun yaşadığı gerçeklerin yanında, muhataplarına bazı nasihat ve öğütlerde de bulunmuştur. *Risâletü 'l-Ġufrân* adlı eserinde bu yöntemi açık olarak gözlemek mümkündür.

Ebu'l-Alâ, Lüzûmiyât adlı eserinde halkın maddi ve manevi hayatını irdeleyerek yerine göre toplum ve fertleri eleştirmiş, yerine göre de onlara öğüt vermiştir. Mesela insanların taklidi inancını tenkit ederken, dini konular dahi aklı ve düşünmeyi önermektedir.

Diğer taraftan o, insanların ahlak ve davranışlarına bakarak âmâ olmasının kendisi için bir noksanlık olmadığını belirtmiş ve halkın içinde yaşanan ahlaksızlıkları görmediği için kendi haline şükretmiştir:

أبا العلاء بن سليمان إن العمى أولاك إحسانا
لو أبصرت عينك هذا الورى لم ير إنسانك انسانا⁴¹

Ey Süleyman oğlu Ebu'l-Alâ! Doğrusu körlük senin için büyük bir ihsandır. Şayet senin gözlerin bu insanları görseydi, o zaman göz merceğin hiç insan görmemiş olacaktı.

2- Şiirleri ve İşlediği Temalar

Yukarıda belirlendiği üzere Ebu'l-Alâ'nın üç ayrı divanı bulunmaktadır. Şiirlerinde Mütennebi'den etkilendiği söylene de, onun

³⁹ es-Safedî, Salâhuddîn Halil, *el-Vâfi bi'l-Vefayât*, (thk., Ahmed el-Arnâvût ve Turkî Mustafa) Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabi, Beyrût, 2000, VII, 68-69.

⁴⁰ İbn 'İmâd, Abdülhay b.Ahmed, *Şezerâtü 'z-Zeheb fi-Ahbâri men-Zeheb*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, trs., III, 280.

⁴¹ Kuzâ'î a.g.e., IV, 51.

kendine has ayrı bir edebi şahsiyeti bulunmaktadır. Bu bağlamda bazı edebiyatçılar şiir, nazım ve nesri birbirlerinden ayırdıkları için, Ma'arri ile Mütennebi'nin şiirlerinin Arap şiir üslubuna uymadığını iddia etmişlerdir. Söz konusu gruba göre bu iki şair, Arapların şiir üslubuna uymamıştır⁴². Zira bu ekole göre Arapça yazılan manzumelerin Arap şiir üslubuna uygun olması gerekmektedir. Böylece söz konusu şairlerin eserleri manzum olarak kabul edilebilirse de bunlar şiir değildir. Bizce Arap şiirini yeni bir üslupla tanıştıran ve bu alanda felsefi bir mantığı hâkim kılan bu iki şairin eserlerine maalesef çok eleştiride bulunulmuştur. Hâlbuki bu şairler, felsefe ve şiiri barıştıran bu konuda yeni bir üslup otaya koymuşlardır.

Mütennebî, şiirlerinde ihtiyaç motiflerine daha fazla önem verirken, Ebu'l-Alâ bu konuda hiç taviz vermemektedir. Ayrıca Mütennebî insanların refahı için mücadele gibi olguları ön planda tutarken, Ebu'l-Alâ şiirlerinde olumsuz eleştiri, inziva, kötü şeylerin tasviri ve alay etmeyi ön plana çıkartmıştır. Dolayısıyla Ebu'l-Alâ, ondan etkilenmiş olsa da, kendine özgü bir şiir üslubunu bariz bir şekilde ortaya koyabilmiştir. Bununla birlikte onun, Mütennebi'ye olan hayranlığı ve onu savunması bazı toplantılarda açık bir şekilde görülmüştür. Bir gün Ebu'l-Alâ, Şerif Murtedî'nin yanında iken, o Mütennebi aleyhinde bazı sözler sarf edince, Ebu'l-Alâ, cevap olarak:

“لك يا منازل في القلوب منازل”

“*Ey menziller! Size ait kalplerde yerler bulunmaktadır.*”

“Şayet o sadece bu mısrayı söyleseydi yine de yeterli olurdu” demiştir. Bundan dolayı Murtedî, ona hakaret olsun diye yüz üstü çekilerek dışarıya atılmasını emretmiştir⁴³.

Divanlarında şiirin değişik konularını işlediği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan onun şiirlerine felsefi bir tarzın ve üslubun hâkim olması, felsefeyle çok ilgilendiğini göstermektedir. el-Lüzumiyyât adlı eserinin tamamı felsefe içerikli olduğu ve Ortadoğu'da ilk felsefi divan olarak yazıldığı rivayet edilmektedir⁴⁴. Genel olarak onun şu konularda şiir söylediği anlaşılmaktadır:

a) Övgü: Duygusal bir yapı gözlenmekte olan bu beyitlerde iyi ahlak anlatılmaktadır. Onun övgüyle ilgili şiiri şöyle geçmektedir:

⁴² “İbn Haldûn, Abdurrahman, *el-Mukaddime*, Dâru'l-Cil, Beyrût, trs.,s. 635.

⁴³ ed-Darîr, Davud b.Ömer el-Antâkî, *Tezyîni'l-Esvâk fi-Ahbâri'l-Uşşâk*, (thk., Muhammed el-Tuncî), Alemü'l-Kütub, Beyrût, 1993, II, 261; el-Hamevî, Takyuddîn Ali b. Abdullah, *Hazântü'l-Edeb ve Gâyetü'l-Ereb*, Dâru'l-Hilâl, Beyrût, 1987, I, 409; İbn Hacce, Takyuddîn b. Ali, *Tibü'l-Mezâk min-Semerâti'l-Evrâk*, (thk., Ebu 'Ammar es-Sahhavi), Dâru'l-Feth, eş-Şârike, 1997, s.123.

⁴⁴ el-Fâhûrî, *a.g.e.*, II, 854.

وصفتك فابتهجتَ وقلتَ خيرا
 إذ كان التقارضُ من محالٍ
 لتجزيني فأدركني ابتهاجي
 فأحسن من تمادحنا التَّهاجي⁴⁵

Ben seni övdüm sen sevinip, beni mükâfatlandırmak için de hayırlı söz söyledin dedin. Şayet karşılıklı övgü mümkün değilse, o zaman bizim birbirimize karşılıklı hicvetmemiz daha iyidir.

b) Özeleştiri: Şair bu beyitlerinde kendi hayatında gördüğü noksanlıkları dile getirmektedir. O şairleri şöyle özeleştiriye tabi tutmuştur:

بني الاداب غزتكم قديما
 وما شعرائكم الا ذئاب
 زخارف مثل زمزمة الذباب
 تلصص في المدائح والسباب⁴⁶

(Ey) edebiyat ehli! Eskiden beri sineklerin sesine benzeyen süslü sözler sizleri kandırmıştır. Sizin şairleriniz ancak övgü ve hicivle mal kazanmaya çalışmışlardır.

c) Fahriye: Bu konuda söylediği şiirlerde kendisinin içinde bulunduğu körlük, fakirlik ve fiziki arızaların bazı sıfatlar olduğu ve bunların kişiliğine bir zarar vermediğini anlatmaktadır. Bilakis insanın değeri ve kıymetinin ortaya koyduğu eserlerle olduğunu söylemektedir. O, fahriye ilgili şöyle söyler:

ألا في سبيل المجد ما انا فاعل
 تمدّ ذنوبي عند قوم كثيرة
 عفاف وإقدام وحزم ونائل
 ولا ذنب لي الا العلي والفضائل⁴⁷

(Dikkatli ol!) Şeref ve onur yolunda yaptıklarım, dürüstlük, cesaretlilik, basiretli olmak ve (iyiliği) kazanmaktır. Bir kesimin yanında benim günahlarım uzatılmaktadır. Ancak benim üstünlük ve fazilet dışında herhangi bir günahım yoktur.

d) Mersiye: Söz konusu bu şiirler büyük bir etkiye sahip olup, anlamları bakımından deruni, temaları bakımından ise gerçekleri ortaya koymaktadır. Onun mersiye ile ilgili şöyle söylemektedir:

قد يسروا لدفين حان مصرعه
 يا هؤلاء! اتركوه والثري فله
 بيتا من الخشب لم يرفع ولا رحبا
 انس به وهو أولي صاحب صحبا⁴⁸

⁴⁵ Ebu'l-Alâ el-Ma'arrî, *Dîvânu Lüzüm-i mâ-Yelzem*, I, 227.

⁴⁶ Ebu'l-Alâ el-Ma'arrî, *Dîvânu Lüzüm-i mâ-Yelzem*, I, 138.

⁴⁷ el-Fâhûrî, *a.g.e.*, II, 850.

⁴⁸ Ebu'l-Alâ el-Ma'arrî, *Dîvânu Lüzüm-i mâ-Yelzem*, II, 105-106.

Ölümü yaklaşan kişi için yükselmeyen ve genişlemeyen tahtadan rahat bir tabut yapmışlardır. Ey (mezarın başında toplananlar)! Ölüyü toprağa bırakın, onunla daha iyi arkadaşlık yapanlar vardır.

3- Hocaları

İlk tahsilini babasından almış olan Ebu'l-Alâ, onun ölümü üzerine nahiv, sarf, edebiyat, tefsir, hadis, fıkıh, tarih ve şiir gibi çeşitli ilim dallarında dönemin ünlü bazı bilge şahsiyetlerinden ders okumuştur. Onlardan tesbit ettiklerimizin bazıları şunlardır:

- 1- Babası *Abdullah b. Süleyman*: Ebu'l-Alâ ilk tahsilini onun yanında başlamış ve ölene kadar da ondan ders okumaya devam etmiştir⁴⁹.
- 2- *Amcaları*: ilk tahsilini babasıyla birlikte amcalarından da almıştır⁵⁰.
- 3- *Muhammed b. Abdillah b. Sa'd*: Ebu'l-Alâ'nın babasının ölümünden sonra Haleb'e giderek ders aldığı hocasıdır⁵¹.
- 4- *İbn Haleveyh'inin arkadaşları*: Bu hocalarının isimleri kaynaklarda belirtilmemekte, ancak bunlardan nahiv ve sarf okuduğu ifade edilmektedir⁵².
- 5- *Benî Kevser*: Ebu'l-Alâ'nın edebiyat okuduğu hocalarıdır⁵³.
- 6- *Yahya b. Mus'ir et-Tenûhî*: Hadis hocasıdır⁵⁴.

Mamafih tarih ve tabakat kitaplarında bunlardan başka herhangi bir kimseden ders aldığına dair bilgiye rastlanılmamaktadır. Ancak onun Antakya, Halep, Lâzkîye, Trablus ve Bağdat gibi yerlere gidip, başka birçok âlimden de ilim tahsil ettiği düşünülebilir.

4- Öğrencileri

Ebu'l-Alâ'nın, ilmi ve edebi birikimlerinde birçok kişiye hocalık yaptığı anlaşılmaktadır. Onlardan bazıları şunlardır:

- 1- *Abdullah b. Muhammed b. Said b. Sinan Ebu Muhammed*: Bu öğrencisi h. 466 da Azzâz kalesinde zehirleterek öldürülmüştür. Cenazesi Haleb'e götürülerek defnedilmiştir⁵⁵.
- 2- *Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Muhsin el-Tanûhî*: Onun önde gelen öğrencilerinden birisidir⁵⁶.

⁴⁹ Ebu'l-Alâ, *Risâletü'l-Ğufrân*, s.6.

⁵⁰ Ebu'l-Alâ, *Risâletü'l-Ğufrân*, s.6.

⁵¹ İbn Hallikân, *a.g.e.*, I, 113; İbn 'İmâd, *Abdülhay, a.g.e.*, III, 279.

⁵² Zehebî, *Şemsuddîn, a.g.e.*, XX, 35.

⁵³ Zehebî, *Şemsuddîn, a.g.e.*, XX, 35.

⁵⁴ Ateş, *Ahmed, a.g.md*, IV, 67.

⁵⁵ ed-Dimîşkî, *Muhammed b. Şâkir el-Keftî, Fevâtü'l-Vefeyât*, (thk., İhsan Abbas), Dâru Sadır, Beyrût, 1974, II, 220.

⁵⁶ İbn Hallikân, *a.g.e.*, I, 113.

3- *Hâtip Ebu Zekeriyâ et-Tebrîzî*: Bu zat ünlü öğrencilerinden bir olarak tarihe geçmiştir⁵⁷.

4- *Ebu'l-Hasan Ali b. Humâm*: Yakınında bulunan ve ölümünden sonra mersiye söyleyen öğrencilerinden biridir⁵⁸.

5- *İmam Ebu'l-Mekârim Abdülvâris b. Muhammed el-Ebherî*: Bu kişi de ünlü öğrencilerindendir⁵⁹.

6- *Fakîh Ebu Temmâm Ğalib b. İsa el-Ensârî*: Ondan ders alan ve ilimde ün yapan âlimlerdendir⁶⁰.

7- *Halil b. Abdülcebbar el-Kazvinî*: Öğrencilerinden meşhur olan âlimlerden biri de bu zattır⁶¹.

8- *Ebu Tâhir b. Muhammed b. Ahmed b. Ebi's-Sakr el-Enbârî*: Bu şahıs da daha sonra ilimde şöhret bulan öğrencilerindendir⁶².

9- *er-Râmiş Muhammed b. Muhammed b. Ahmed*: Ebu'l-Alâ'dan edebiyat ilim ve tekniğini öğrenen önemli bir ediptir⁶³.

Yukarıda zikrettiğimiz bu şahıslar onun maruf öğrencileridir. Bunların dışında da ondan ilim okumuş ve hizmette bulunmuş kimseler olmasına rağmen maalesef isimleri kaybolmuştur.

C. İnancı ve Dinî Görüşleri

1- İslam Dini Hakkındaki Görüşleri ve Yaşam Biçimi

Bazı rivayetlere göre Ebu'l-Alâ, itikadî konularda şüpheli bazı düşüncelere sahipti. Ona göre insan ahlakının faydalı bir konuma gelebilmesi için resmi kanunlardan daha çok vicdanın aktif hale gelmesi gerekir⁶⁴. Nitekim et yememesinin asıl nedeni, vejetaryen olması değil, hayvanlara acımasından ileri gelmekteydi. Bundan dolayı kurban kesmez ve et yemezdi. Diğer taraftan sosyal hayatta başarılı olmanın en büyük kaynağı, akıl ve vicdan doğrultusunda yaşamaktan geçtiğine inanırdı. Zira o yeryüzünde din anlayışını akıl ve vicdan verilerinde arayan bir kimseydi⁶⁵.

Dindar olup olmadığı tartışmasının en önemli sebeplerinden bir tanesi de eserlerindeki inançla ilgili çelişkilerdir. Bazı eserlerinde sofu bir Müslüman gibi görünmeye çalışırken başka bazı şiirlerinde birçok İslami prensip ve ilkelerle alay ettiği görülmektedir. İtikadının sağlam olduğuna delalet edecek en önemli göstergesi ise kendisini eleştirenleri susturmak istemesidir. Bazı şiirlerinde sanki vahye inanmıyor intibai uyanıyorsa da o

⁵⁷ İbn Hallikân, *a.g.e.*, I, 113.

⁵⁸ İbn Hallikân, *a.g.e.*, I, 113.

⁵⁹ es-Safedî, *a.g.e.*, VII, 68.

⁶⁰ es-Safedî, *a.g.e.*, VII, 68.

⁶¹ es-Safedî, *a.g.e.*, VII, 68.

⁶² es-Safedî, *a.g.e.*, VII, 68.

⁶³ Hamevî, *Yâkût, a.g.e.*, I, 2641.

⁶⁴ İbn Kesîr, *a.g.e.*, XII, 74.

⁶⁵ İbn Kesîr, *a.g.e.*, XII, 74.

inancını akla bağlamaktaydı⁶⁶. Bazı âlimler de onun için “dışı kâfir içi Müslüman”⁶⁷ değerlendirmesini yapmışlardır.

Ona göre din, insan aklının bir ürünü olup terbiye ve âdetin neticesidir. Şiirlerinde, öteki dünya ile ilgili verilen bilgilerden şüphe ettiğini belirtir. Hatta oradan birisinin gelmesini temenni etmektedir. Çocuk yapmayı ise, onları sefaletle karşı karşıya bırakacağı için günah işlerden saymaktadır⁶⁸. Ebu'l-Alâ, şiirlerinin bir kısmında İslam dininin bazı uygulamalarına muhalefet etmiştir. Mesela Bağdat'ta iken, bir hırsızın elinin kesildiğini öğrendiğinde, belli bir nakdi değer karşısında el kesilmesinin kendisine mantıksız geldiğini şu şiiriyle ifade etmiştir:

تناقض فما لنا إلا السكوت له وأن نعوذ بمولانا من النار
يد بخمس مئین عسجد وديت ما بالها قطعت في ربع دينار⁶⁹

“Biz sadece susup Mevla'mızdan bizi ateşten esirgemesini isteyeceğiz. Bir elin diyeti beş yüz dinar ile verilirken, diğer elin suçu nedir? Elli dinarı (çalınca) kesiliyor.”

Bundan dolayı dönemin âlimlerinin talebi üzerine yakalanıp cezalandırılmak istenmiş ise de, kaçarak Ma'arra'ya geri dönmüştür. Zaten bazı tarihçiler, onun Bağdat'tan geri dönüş sebebinin annesinin ölümü olmadığını, asıl nedenin bu olay olduğunu iddia etmişlerdir⁷⁰.

Ebu'l-Alâ'nın destekçileri daha çok siyasi görüşlerini ve tenkitlerini ön plana çıkarırken, bu alanda haklı olabileceği hususları genele teşmil ederek hataya düşmektedirler. Siyasi idare ile ilgili söyledikleri, bazı nefisleri okşarken, dini konulardaki ehliyetsizliği ve haddi aşan eleştirilerine müsamaha ile bakılmaktadır. Ancak, dikkatlerden uzak tutulmaması gereken husus, eleştirilerin hakkaniyet ölçüleri dâhilinde olması, hakareten çok, meseleyi aydınlatmaya yönelik olması, şahsi kin ve garazın karıştırılmamasıdır.

Ebu'l-Alâ yöneticiler için: “Yöneticiler, velinimetleri olan halka zulmediyorlar ve onları aldatarak mallarını gasp ediyorlar” diyerek idarecileri bozgunculuk, gasp, istibdat ve fıkla itham etmiştir. Ebu'l-Alâ'nın lehinde ve aleyhinde birçok rivayetin aktarıldığı bir gerçektir. Bazılarına göre ikinci hayat döneminde tamamen âsî bir tavır içerisine girmiş, inanç ve ibadette sarsılmış bir konuma gelmişti. Özellikle onun doğru yoldan ayrıldığına dair bazı şiirleri delil olarak kullanılmıştır. Diğer taraftan bazı tarihçiler gençliğinde aykırı bir dönem yaşamış olsa da, tövbe ederek,

⁶⁶ Ebu'l-Fidâ, İsmail, *a.g.e.*, II, 176.

⁶⁷ İbn Kesîr, *a.g.e.*, XII, 74.

⁶⁸ Ebu'l-Fidâ, İsmail, *a.g.e.*, II, 176; Ateş, Ahmed, *a.g.md.*, IV, 72-73.

⁶⁹ İbn Kesîr, *a.g.e.*, XII, 74.

⁷⁰ İbn Kesîr, *a.g.e.*, XII, 74.

manevî yaşamında muttaki birisi olmaya çalışmıştır derler. Bazı tarihçiler göre de Ebu'l-Alâ, Bağdat'ta bulunurken bazı geceler Hintli rahiplerle bir araya geliyordu. Bunun neticesinde İslam dini hakkında bazı şüphelere düşmüştür⁷¹.

2- Zındıklıkla İtham Edilişi

Dönemin âlimleri, Ebu'l-Alâ'nın bazı şiirlerinde geçen ifadeleri göz önünde bulundurarak onu zındıklıkla itham etmişlerdir⁷². Rivayetlere göre o, bir Kazvinî ile konuşurken, “ben kimseyi hiciv etmedim” demiştir. Kazvinî, ona: “*evet sen kimseyi hiciv etmedin; fakat peygamberlere hiciv etmişsin*” şeklinde cevap vermiştir. Bunun üzerine rengi değişmiş ve sukut etmişti⁷³. Diğer taraftan şu şiirinde ilahî uygulamalara itiraz ettiğinden dolayı zındıklıkla suçlanmasının normal karşılanması gerektiği vurgulanmıştır:

إذا كان لا يحظى برزقك عاقل وترزق مجنوناً وترزق أحمقا
فلا ذنب يا رب السماء على امرئ رأى منك مالا يشتهي فترنقا⁷⁴

“(Ya Rab!) Akıllı bir kişi senin verdiğin rızıktan nasiplenemezken, deli ve ahmaklara rızık veriyorsan, o zaman Ey Semanın Rabbi! Senden umduğunu bulamayan kimsenin zındıklaşmasında ne günah vardır ”

Diğer bir şiirinde de şöyle söylüyordu:

أفيقوا أفيقوا يا غواة فإنما دياناتكم مكرام من القدم⁷⁵

“Uyanın, uyanın ey dalalette olanlar! Sizin dinleriniz ancak geçmişlerin bir hilesidir”⁷⁶

İbn Cevzî ve çağdaşları, yukarıda geçen bu ve benzeri şiirlerinden yola çıkarak, onun dinden çıktığını iddia etmişlerdir⁷⁷. Bunun yanında, dini takvasına delalet eden bazı şiirleri de onun dine bağlı olduğuna işaret etmektedir. Bazı rivayetlere göre o, şiirleriyle tövbe edip, dönüşünü dile getirmiştir. Söz konusu şiirlerinde şu ifadeler geçmektedir:

يا من يرى مد البعوض جناحها في ظلمة الليل البهيم الأليل
ويرى مناط عروقتها في نحرها والمخ في تلك العظام النحل

⁷¹ İbn Kesîr, a.g.e., XII, 73.

⁷² İbn Esîr, Ali b.Ebi'l-Kerem, *el-Kâmil fi't-Târih*, (thk., Ebu'l-Fidâ Abdullah), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye., Beyrût, 1987, VIII, 339.

⁷³ İbn Esîr, Ali b. Ebi'l-Kerem, a.g.e., VIII, 339.

⁷⁴ İbn Kesîr, a.g.e., XII, 74.

⁷⁵ İbn Kesîr, a.g.e., XII, 75.

⁷⁶ İbn Kesîr, a.g.e., XII, 75.

⁷⁷ İbn Kesîr, a.g.e., XII, 74.

امنن علي بتوبة تمحو بها ما كان مني في الزمان الأول⁷⁸

“Ey Rabbim! Ki Sen gecenin şangırtılı kuyu karanlığında sineğin kanat gerişini ve boğazındaki damarlarının düzenini görensın. Aynı zamanda zayıf kemiklerdeki iliği görüyorsun. Bana geçmişte meydana gelen bütün günahlarımı yok edecek bir tövbeyi nasip et.”

Onun şiirlerinde hem olumlu hem de olumsuz ifadelere rastlanabilir. Dolayısıyla Ma‘arrî, meydana gelen olayların akışına kapılarak dönemsel tepki vermiştir. Bizce onun bu farklı yapısından yola çıkarak, hakkında şöyle bir yargıya varmak mümkündür. Aslında o, felsefeyi bilen, duygusal, zeki biri şair olup, eyyamcı bir yapıya sahipti. Yukarıda geçen şiirlerinden de anlaşıldığı üzere zaten o, çok zor bir hayat yaşıyordu. İnzivaya çekilmiş ve insanların ürettiği mallardan bile uzaklaşmak isteyen biri olarak olayların çoğuna şahit olmayıp, başkalarının kendisine aktardığı düşüncelerle tepkisini ortaya koyuyordu. Bu nedenle onun kendi şiirlerinde dile getirdiği çoğu fikirlerin aslında sabit olmadığı, onun hem düşünce hem de inanç gelgitleri içinde olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Ebu'l-Alâ el-Ma‘arrî, Abbasilerin son dönemlerinde Büveyhiler zamanında yetişmiş bir şairdir. Hayata kötümser bakan bu şair, küçük yaşlarda çiçek hastalığının etkisiyle hayata gözlerini kaybederek başlamıştır. Çocukluğunu ailesinin yanında Arap dili ilimlerini okuyarak geçiren şairimiz, yine çocuk yaşta iken babasını kaybetmiştir. Babasının ölümünden sonra ilim tahsiline yaşadığı Ma‘arratu'n-Nu‘mân şehrinde, amcaları ve başka âlimlerin yanında devam etmiştir. Bir müddet Halep ve Antakya gibi yakın bölgelere gitmiş olsa da sonraları şehrine geri dönmüştür. Bağdat'a giderek oradaki âlimlerden faydalanmak istemişse de, kısa bir müddet sonra annesinin ölüm haberiyle birlikte Ma‘arra'ya geri dönmüştür.

Ebu'l-Alâ'nın hayatındaki kırılma noktaları dikkate alındığında, onun hayatının iki ayrı dönem şeklinde geçtiği görülmektedir. Birincisi çocukluğundan Bağdat'tan dönüşüne kadar süren kısmıdır. İkincisi ise annesini yitirmesinden dolayı Bağdat'tan dönüp Ma‘arra'ya yerleşmesiyle başlayıp, ölümüyle son bulmaktadır. Bu ikinci dönemde inzivaya çekilmiş ve kendisine dönük bazı yasaklayıcı kurallar koymuş ve uygulamıştır. Nitekim kendisine “Rehînu'l-Mahbeseyn” lakabını layık görmüştür. Bu süre içerisinde hayatını eser yazmakla geçirmiştir. Bazı rivayetlere göre yaklaşık yüz tane eser ortaya koymuştur. Takriben 84 yaşında iken m.1057 de gözlerini hayata yummuştur.

⁷⁸ İbn Kesîr, *a.g.e.*, XII, 75.

Dönemin bazı âlimleri onu küfürle, bazıları da zındıklıkla itham etmişlerdir. Bu durumun daha çok Lüzûmiyât adlı eserinde ortaya koyduğu felsefi şiirlerinden kaynaklanmış olma ihtimali yüksektir. Fakat durum ne olursa olsun onun Arap edebiyatına yeni bir üslup ve ayrı bir yön kattığı aşikârdır. Bazıları bu üslubun aslında Mütennebi'yle ortaya konulduğunu iddia etseler de, şiirlerinde görülen çeşitlilik onun bu konuda numune olduğunu göstermektedir. İnanca ilişkin şiirlerinde görülen ikilem, hayatındaki sıkıntıları yansıtan bir paranoya gibidir. Zaten yukarıda da belirtildiği üzere onun inançsız gibi görünen halleri bütün hayatını değil, bazı olaylarla ilintilidir. Ayrıca şuna da belirtmek gerekir ki onun hem şiirleri hem fikirleri hem de yaşam şekli toplumun her kesimini etkilemiştir.

KAYNAKÇA

- Ateş, Ahmet, *İslam Ansiklopedisi*, Anadolu Üniversitesi, Yayınları, Eskişehir, 1997.
- Brokeman, Carl, *Tarihü'l-Edebi'l-'Arabî*, (çv., Abdültevâb Ramazân) Dâru'l-Me'arif, Kâhire, trs.
- Darîr, Davûd b.Ömer el-Antâkî, *Tezyîni'l-Esvâk fî-Ahbâri'l-Uşşâk* (thk., Muhammed el-Tuncî), 'Alemü'l-Kutub, Beyrût, 1993.
- Dımişkî, Muhammed b. Şâkir el-Kebtî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, (thk., İhsan Abbas), Dâru Sadır, Beyrût, 1974.
- Ebu'l-Alâ, Ahmed b. Abdullah b. Süleyman el-Ma'arrî, *Divânu Lüzûm-i mâ-Yelzem* (şrh., thr., Kemal Yazıcı), Dâru'l-Cil, Beyrût, 2001.
-, *Risâletü'l-Ğufrân*, (tkd., şrh., Müfid Kumeyhe), Dâru Mektebeti'l-Hilâl, Beyrût, 1988.
-, *Divân-u Sakti'z-Zend*, el-Mercedü'l-Akbar li't-Turâsi'l-İslâmî (DVD)
- Ebu'l-Fidâ, İmâduddin İsmail, *el-Muhtasar fî-Ahbâri'l-Beser*, Dâru'l-Marife, Beyrût, trs.,
- Fâhûrî, Hannâ, *el-Câmi'ü fî-Târihi'l-Edebi'l-'Arabî*, Dâru'l-Cil, Beyrût, trs.
- Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Yakûb, *el-Bulğa fî-Terâcim-i Eimmeti'n-Nahvi ve'l-Luğa* (thk., Muhammed el-Mısri), Cem'iyetü İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, Kuveyt, 1407.
- Halifat, Sahbân "Ebu'l-Alâ el-Ma'arrî" TDVİA.,
- Hamevî, Yâkût b. Abdullah er-Rûmî, *Mu'cemu'l-Udebâ İrşâdü'l-Eribi İlâ Ma'rifeti'l-Edib*, (thk., İhsân Abbâs) Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrût, 1993.
- Hamevî, Takyuddîn Ali b. Abdullah, *Hazântü'l-Edeb ve Ğâyetü'l-Ereb*, Dâru'l-Hilâl, Beyrût, 1987.

- İbn Esîr, Ali b. Ebi'l-Kerem, *el-Kâmil fi't-Târih*, (thk., Ebu'l-Fidâ Abdullah), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye., Beyrût, 1987.
- İbn Hacce, Takyuddîn b. Ali, *Tibü'l-Mezâk min-Semerâti'l-Evrâk*, (thk., Ebu 'Ammâr es-Sahhavi) Dâru'l-Feth, eş-Şârike, 1997.
- İbn Haldûn, Abdurrahman, *Mukaddimet-u İbn Haldûn*, Dâru'l-Cil, Beyrût, trs.,
- İbn Hallikân, Şemsüddin Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekr, *Vefeyâtü'l-A'yan ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân* (thk., İhsân Abbâs), Dâr-u Sadır, Beyrût, 1990.
- İbn 'Îmâd, Abdülhay b. Ahmed, *Şezzerâtü'z-Zeheb fi-Ahbâri men-Zeheb*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, trs.,
- İbn Kesîr, İsmâil b. Ömer el-Kureşî, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (thk., Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî), Dâr-u Hicre, trs.
- İskenderî, Ahmed ve Arkadaşları, *el-Mufasssal fi-Tarihi'l-Edebi'l-'Arabî*, Dâru İhyâi'l-Ulûm, Beyrût, 1994.
- Karakoç, Sezaî, *Edebiyat Yazıları, III Eğik Ehramlar*, Diriliş Yayınları, İstanbul, 2000.
- Kuzâ'î Muhammed b. Abdillâh, *et-Tekmile li-Kitâbi'l-Sıla* (thk., Abdüsselam el-Heras), Dâru'l-Fikr, 1995.
- Mahmûd, Teymuûr, *el-Kıssa fi'l-Edebi'l-'Arabî ve Buhûs Uhrâ*, Kâhire, 1971.
- Safedî, Salâhuddin Halil, *el-Vâfi bi'l-Vefayât*, (thk., Ahmed el-Arnâvût ve Turkî Mustafa) Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrût, 2000.
- Sâmî, Şemsuddîn, *Kâmûs'l-'Alâm*, Kaşgar Neşriyat, Ankara, 1996.
- Suyûtî, Abdurrahman Celâluddîn, *et-Teberrî min Me'errti'l-Ma'arri*, Dâru'l-Cil, Beyrût, trs.
-, *Tarihü'l-Hulefâ* (thk., Muhammed Muhyüddîn Abdülhamîd), Matba'atü's-Sa'ade, Mısır, 1952.
- Zehebî, Şemsuddîn, Muhammed b. Ahmed, *Siyer-u A'lâmi'n-Nübelâ*, (thk., Şu'ayb Arnâvûtî ve Arkadaşları), Muessesetü'r-Risâle, Beyrût, trs.
- Zeydân, Corcî, *Târih-u Adâbi'l-Luğati'l-'Arabiye*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1996.